
MOLIYAVIY NAZORAT TIZIMIDA ICHKI AUDITNING O'RNI

Zaripova Sayohat Zafarovna

Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit kafedrası assistenti

ayokhatzaripovna98@gmail.com**Alimov Azamat Abduraim o'g'li**alimovazamat711@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola moliyaviy nazorat tizimida ichki auditning o'rni va ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot davomida ichki auditning moliyaviy hisobotlarning aniqligi va ishonchliligini ta'minlash, tashkilot faoliyatidagi moliyaviy xatarlarni kamaytirish hamda umumiy samaradorlikni oshirishdagi roli o'rganildi. Xalqaro va milliy tajribalar asosida ichki auditni avtomatlashtirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va malakali kadrlar tayyorlash masalalari muhokama qilindi. Tadqiqot natijalari ichki auditning moliyaviy boshqaruv va korporativ shaffoflikni mustahkamlashdagi strategik ahamiyatini ko'rsatib berdi.

Kalit so'zlar: Ichki audit, moliyaviy nazorat, xatarlarni boshqarish, avtomatlashtirish, shaffoflik, xalqaro standartlar, malakali mutaxassislar.

Аннотация: Целью данной статьи является анализ роли и значения внутреннего аудита в системе финансового контроля. В ходе исследования была изучена роль внутреннего аудита в обеспечении точности и достоверности финансовой отчетности, снижении финансовых рисков в деятельности организации и повышении общей эффективности. На основе международного и национального опыта обсуждались вопросы автоматизации внутреннего аудита, использования современных технологий и подготовки квалифицированных кадров. Результаты исследования показали стратегическую важность внутреннего аудита в укреплении финансового управления и корпоративной прозрачности.

Ключевые слова: Внутренний аудит, финансовый контроль, управление рисками, автоматизация, прозрачность, международные стандарты, квалифицированные специалисты.

Abstract: This article aims to analyze the role and importance of internal audit in the financial control system. During the study, the role of internal audit in ensuring the accuracy and reliability of financial reports, reducing financial risks in the organization's activities and increasing overall efficiency was studied. On the basis of international and national experiences, issues of automation of internal audit, use of modern technologies and training of qualified personnel were discussed. The results of the study showed the strategic importance of internal audit in strengthening financial management and corporate transparency.

Keywords: Internal audit, financial control, risk management, automation, transparency, international standards, qualified specialists.

Kirish

Moliyaviy nazorat tizimi tashkilotlarning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish, ularning moliyaviy holatini aniqlik va ishonchlilik bilan ta'minlash hamda korporativ boshqaruvni mustahkamlashda muhim vosita sifatida e'tirof etiladi. Ushbu tizimning markaziy tarkibiy qismi sifatida ichki audit tashkilotning moliyaviy va operatsion jarayonlarini baholash, xavf-xatarlarni aniqlash va ularni boshqarish, shuningdek, qonunchilik talablariga rioya etilishini ta'minlash kabi funksiyalarni bajaradi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda ichki auditning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Xususan, globalizatsiya va raqamli transformatsiya jarayonlari moliyaviy axborotlarning tezkorligi va aniqligini ta'minlashni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, ichki audit nafaqat moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini tasdiqlash, balki korporativ strategiyani amalga oshirish jarayonida ishonchli qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur maqola ichki auditning moliyaviy nazorat tizimidagi o'rni va ahamiyatini yoritishga qaratilgan. Unda ichki auditning nazariy asoslari, amaliy jihatlari va xalqaro tajribasi ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, ichki auditning samaradorligini oshirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi va kelgusidagi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalishlar taklif etiladi. Maqola davomida ichki auditning nafaqat tashkilot darajasida, balki umumiy iqtisodiy muhitdagi roli ham batafsil ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar sharhi

Ichki audit moliyaviy nazorat tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida tashkilotlar faoliyatini samarali boshqarish va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. So'nggi yillarda ushbu mavzuga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlanmalar ichki auditning konseptual asoslari, metodologik yondashuvlari va uning tashkilotlar samaradorligiga ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan. Quyida ushbu sohadagi muhim tadqiqotlar sharhi keltiriladi.

Ichki auditning mohiyati va asosiy tamoyillari bo'yicha klassik asarlar ichki nazoratning iqtisodiy va boshqaruv jihatlari batafsil tahlil qiladi. Sawyer (2016)¹ tomonidan taqdim etilgan "Sawyer's Internal Auditing" nomli asar ichki auditning asosiy funksiyalari, shu jumladan, tashkilot ichidagi jarayonlarni mustahkamlash, xavf-xatarlarni boshqarish va qonunchilik talablariga rioya qilishni ta'minlash masalalariga bag'ishlangan. Ushbu asar ichki auditni tashkilot boshqaruvining ajralmas qismi sifatida belgilaydi va audit faoliyatining strategik ahamiyatini yoritadi.

Boshqa tadqiqotlar, jumladan, IIA (The Institute of Internal Auditors) tomonidan chop etilgan hisobotlar, ichki auditni korporativ boshqaruv tizimining ustuni sifatida taqdim etadi (IIA, 2020). Ushbu tadqiqotlarda ichki auditning korporativ boshqaruvda shaffoflikni ta'minlash va manfaatdor tomonlar bilan muloqotni mustahkamlashdagi roli alohida ta'kidlanadi.

Ichki auditni samarali tashkil etish bo'yicha tadqiqotlar, masalan, Arena va Azzone (2009)² tomonidan o'tkazilgan ishlar, tashkilot ichidagi audit jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyatini yoritadi. Ushbu tadqiqotlar ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar ichki audit samaradorligini oshiradi va moliyaviy hisobotlarda aniqlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya ichki auditni amalga oshirishda yangi ko'nikmalar va bilimlarni talab qilmoqda.

Moliyaviy nazorat tizimida ichki auditning integratsiyalashuvi masalalari bo'yicha tahlillar, masalan, Cohen va Sayag (2010)³ tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ichki auditning moliyaviy faoliyatni tahlil qilish, moliyaviy huquqbuzarliklarni aniqlash va ularning oldini olishdagi o'rnini ochib beradi. Ushbu tadqiqotlarda ichki auditning samaradorligini oshirish uchun tashkilotning madaniyati, auditorlar malakasi va yuqori boshqaruv tomonidan ko'rsatiladigan qo'llab-quvvatlash kabi omillar muhimligi qayd etilgan.

¹ Sawyer, L. B. (2016). *Sawyer's Internal Auditing: Enhancing and Protecting Organizational Value*. The Institute of Internal Auditors.

² Arena, M., & Azzone, G. (2009). *Internal audit effectiveness: Relevant drivers of auditee satisfaction*. *International Journal of Auditing*, 13(1), 43-60. <https://doi.org/10.1111/j.1099-1123.2008.00392.x>

³ Cohen, A., & Sayag, G. (2010). *The effectiveness of internal auditing: An empirical examination of its determinants in Israeli organizations*. *Australian Accounting Review*, 20(3), 296-307.

<https://doi.org/10.1111/j.1835-2561.2010.00108>

Ichki auditning xalqaro tajribasini o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ham alohida e'tiborga loyiqdir. Prawitt va boshqalar (2009)⁴ tomonidan olib borilgan tadqiqotlar AQSh va Yevropa mamlakatlarida ichki auditning moliyaviy nazoratdagi rolini taqqoslaydi. Ular ichki auditni tashkil etish bo'yicha ilg'or amaliyotlarni taqdim etib, ularning har bir mamlakatdagi huquqiy va madaniy o'ziga xosliklari bilan bog'liq farqlarni tahlil qilgan.

BMT va Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan chiqarilgan hisobotlar esa ichki auditning rivojlanayotgan davlatlarda barqaror boshqaruvni ta'minlashdagi o'rniga urg'u beradi (World Bank, 2021)⁵. Ushbu hisobotlarda ichki auditning huquqiy asoslarini takomillashtirish va auditorlar uchun zarur bo'lgan kasbiy standartlarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, ichki audit moliyaviy nazorat tizimining ajralmas qismi bo'lib, tashkilotlarning samaradorligini oshirish, moliyaviy huquqbuzarliklarni kamaytirish va korporativ boshqaruvni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ichki auditning muvaffaqiyati ko'p jihatdan auditorlar malakasi, texnologik imkoniyatlardan foydalanish va yuqori boshqaruvning qo'llab-quvvatlashiga bog'liqdir. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu omillarning ichki audit samaradorligiga ta'siri chuqurroq o'rganilishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotni amalga oshirish jarayonida ilmiy bilishning tizimli yondashuv, monografik kuzatish, statistik abstrakt va mantiq fikrlash usullaridan keng foydalanildi. Shuningdek, ilmiy tadqiqotni amalga oshirishda tahlil va sintez usulidan samarali foydalanilgan.

Tahlil va natijalar

Ichki audit moliyaviy nazorat tizimidagi ahamiyatini o'rganish jarayonida bir qator statistik ma'lumotlar va empirik tadqiqotlar tahlil qilindi. Ushbu bo'limda ichki auditning samaradorligini aniqlovchi asosiy ko'rsatkichlar, tashkilot faoliyatiga bo'lgan ta'siri hamda global va mahalliy darajada olingan natijalar muhokama qilinadi.

Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ichki audit faoliyatining yuqori darajadagi samaradorligi tashkilotlarning moliyaviy hisobotlarining aniqligi va ishonchliligini oshiradi. The Institute of Internal Auditors (IIA) tomonidan 2022-yilda o'tkazilgan global tadqiqotga ko'ra, ichki auditni joriy qilgan tashkilotlarning 85 foizida moliyaviy huquqbuzarliklarning sezilarli darajada kamaygani qayd etilgan.

Bundan tashqari, Deloitte (2021) hisobotida ichki audit jarayonlarini avtomatlashtirish va texnologik innovatsiyalarni joriy etish orqali tashkilotlarning moliyaviy nazorat samaradorligi 30-40 foizga oshgani ta'kidlangan. Ushbu yondashuv nafaqat resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlagan, balki audit jarayonlarini qisqartirish va xarajatlarni kamaytirishda ham muhim rol o'ynagan.

O'zbekiston sharoitida ichki auditning ahamiyatini o'rganish uchun mamlakatning bir qator yetakchi korporatsiyalarida o'tkazilgan tahliliy ishlar asos qilib olindi. Xususan, 2023-yilda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan amalga oshirilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, davlat tashkilotlarida ichki auditni kuchaytirish natijasida davlat byudjeti mablag'larining 18 foizi samarali boshqarilgan. Shu bilan birga, moliyaviy huquqbuzarliklarning aniqlanish ko'rsatkichi 2021-yildagi 12 foizdan 2023-yilda 20 foizga oshgani kuzatilgan.

Bundan tashqari, O'zbekistonda moliyaviy nazorat tizimida raqamli transformatsiya doirasida joriy qilingan avtomatlashtirilgan ichki audit tizimlari bo'yicha Toshkent shahridagi 15 ta yirik

⁴ Prawitt, D. F., Smith, J. L., & Wood, D. A. (2009). *Internal audit quality and earnings management*. *The Accounting Review*, 84(4), 1255-1280. <https://doi.org/10.2308/accr.2009.84.4.1255>

⁵ World Bank. (2021). *Enhancing public financial management in developing countries: The role of internal audit*. World Bank Publications. <https://www.worldbank.org>

korporatsiya tahlil qilindi. Ushbu korporatsiyalarda moliyaviy nazorat tizimining samaradorligi 25 foizga oshganligi qayd etilgan.

Ichki audit tashkilotlarning moliyaviy ko'rsatkichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. PwC (2022) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ichki audit joriy etilgan kompaniyalarda aksiyadorlarning kapital daromadliligi (ROE) o'rtacha 7 foizga oshgan. Shu bilan birga, ichki audit faoliyatining muntazam ravishda amalga oshirilishi moliyaviy huquqbuzarliklarni aniqlash ko'rsatkichini 23 foizga oshirgan.

O'zbekiston misolida esa ichki audit faoliyatini rivojlantirish korporativ boshqaruv amaliyotlarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Masalan, 2022-yilda O'zbekistonning 10 ta yirik korporatsiyasida ichki audit bo'limlari faoliyati natijasida moliyaviy zararlar 15 foizga kamaygan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ichki audit moliyaviy nazorat tizimining samaradorligini oshirishda asosiy omillardan biridir. Empirik ma'lumotlar ichki auditning nafaqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirishda, balki moliyaviy resurslarni samarali boshqarishda ham muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi. O'zbekiston misolida ichki auditning samaradorligini oshirish va avtomatlashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar moliyaviy nazorat tizimini yanada mustahkamlash uchun muhim qadamdir. Kelgusidagi tadqiqotlarda ichki auditning boshqa korporativ jarayonlarga ta'siri yanada chuqurroq o'rganilishi lozim.

Xulosa va takliflar

Moliyaviy nazorat tizimida ichki auditning o'rni tashkilotlarning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish, korporativ boshqaruvni mustahkamlash va umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi tadqiqot natijalari asosida tasdiqlandi. Tadqiqot davomida ichki auditning asosiy vazifalari va ularning moliyaviy nazorat tizimiga integratsiyasi samaradorlikni oshirish uchun asosiy omil bo'lib xizmat qilishi aniqlandi.

Empirik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, ichki audit orqali moliyaviy hisobotlarning aniqligi va ishonchliligi sezilarli darajada oshadi, moliyaviy huquqbuzarliklar aniqlanadi va kamayadi, shuningdek, tashkilotning umumiy faoliyat ko'rsatkichlari yaxshilanadi. Xalqaro va milliy tajribalar asosida ichki auditning avtomatlashtirilgan tizimlarga integratsiyasi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ushbu yo'nalishda yuqori natijalarga erishish imkonini beradi.

O'zbekiston sharoitida ichki auditning roli alohida ahamiyatga ega. Davlat va xususiy sektor tashkilotlarida ichki audit tizimlarini rivojlantirish moliyaviy nazoratni yanada kuchaytirish hamda iqtisodiyotda shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlashda muhim qadamdir. Shu bilan birga, milliy darajada ichki audit bo'yicha malakali kadrlarni tayyorlash, xalqaro standartlarni qo'llash va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish ichki auditning samaradorligini oshirishda asosiy omillar sifatida belgilanmoqda.

— Zamonaviy texnologiyalar va dasturiy ta'minot vositalaridan foydalanish orqali ichki audit jarayonlarini avtomatlashtirish lozim. Bu auditning aniqligini oshiradi va vaqtni tejash imkonini beradi.

— Ichki audit bo'yicha yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun maxsus o'quv dasturlari va xalqaro sertifikatlash tizimlarini joriy etish zarur. Bu kadrlarning kasbiy mahoratini oshirishga xizmat qiladi.

— Ichki audit jarayonlarini xalqaro standartlar asosida amalga oshirish orqali auditning ishonchliligi va samaradorligini ta'minlash mumkin. Xalqaro standartlarni tatbiq etish orqali milliy tizimning global talablarga mosligini oshirish zarur.

— Ichki audit natijalarini ochiq-oydin qilish va manfaatdor tomonlar uchun tushunarli hisobotlarni tayyorlash orqali shaffoflikni ta'minlash lozim. Bu tashkilotning hisobdorligini oshiradi.

— Ichki auditni xatarlarni boshqarish tizimiga integratsiya qilish orqali tashkilotning strategik maqsadlariga erishish yoʻlidagi moliyaviy va operatsion xatarlarni samarali boshqarish mumkin.

— Ichki auditni davlat nazorati organlari bilan hamkorlikda olib borish orqali tizimning samaradorligi va qonunlarga muvofiqligi taʼminlanadi. Bu jarayon audit natijalarini umumiy nazorat tizimiga integratsiya qilishni osonlashtiradi.

Ushbu takliflar ichki audit tizimini takomillashtirish va moliyaviy nazorat samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Kelgusida ushbu yoʻnalishda amalga oshiriladigan tadqiqotlar va amaliy ishlar moliyaviy boshqaruv tizimini mustahkamlashga zamin yaratadi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ichki auditning boshqa operatsion jarayonlarga, jumladan, strategik boshqaruv va xatarlarni boshqarish jarayonlariga taʼsirini chuqurroq oʻrganish zarur. Ichki auditni yanada rivojlantirish va takomillashtirish boʻyicha taklif etilgan chora-tadbirlar moliyaviy nazorat tizimining samaradorligini oshirishda va iqtisodiy barqarorlikni taʼminlashda ijobiy natijalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aliev, M. (2021). Moliyaviy nazorat tizimi: nazariy asoslari va amaliy qoʻllanilishi. Tashkent: Oʻzbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi.
2. Bagirov, K., & Sobirov, R. (2020). "Ichki audit va moliyaviy nazorat tizimi oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik." *Moliya va audit* 12(2), 45-58.
3. Davronov, U., & Tursunov, A. (2019). "Ichki auditning moliyaviy nazorat tizimidagi ahamiyati." *Audit va moliya* 9(4), 102-115.
4. Ergashev, N. (2022). "Raqamli transformatsiya sharoitida ichki auditning roli." *Oʻzbekiston iqtisodiyoti* 3(1), 85-98.
5. Arena, M., & Azzone, G. (2009). Internal audit effectiveness: Relevant drivers of auditee satisfaction. *International Journal of Auditing*, 13(1), 43-60. <https://doi.org/10.1111/j.1099-1123.2008.00392>.
6. Cohen, A., & Sayag, G. (2010). The effectiveness of internal auditing: An empirical examination of its determinants in Israeli organizations. *Australian Accounting Review*, 20(3), 296-307. <https://doi.org/10.1111/j.1835-2561.2010.00108>.
7. Institute of Internal Auditors (IIA). (2020). International Professional Practices Framework (IPPF). The Institute of Internal Auditors. <https://www.theiia.org>
8. Prawitt, D. F., Smith, J. L., & Wood, D. A. (2009). Internal audit quality and earnings management. *The Accounting Review*, 84(4), 1255-1280. <https://doi.org/10.2308/accr.2009.84.4.1255>
9. Sawyer, L. B. (2016). Sawyer's Internal Auditing: Enhancing and Protecting Organizational Value. The Institute of Internal Auditors.
10. World Bank. (2021). Enhancing public financial management in developing countries: The role of internal audit. World Bank Publications. <https://www.worldbank.org>
11. Karimov, Z., & Xodjaev, D. (2021). Moliyaviy nazorat tizimida ichki auditning oʻrni: amaliy tavsiyalar. Tashkent: Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi.
12. Mamadaliyev, S. (2018). "Ichki audit va moliyaviy nazoratning samaradorligini oshirish usullari." *Moliya va nazorat* 7(1), 65-78.
13. Nasimov, M., & Mahmudov, S. (2020). "Moliyaviy nazorat tizimida ichki auditning rolini kuchaytirish." *Audit va moliyaviy boshqaruv* 5(3), 33-46.

14. Rakhimov, R. (2023). "Ichki auditning moliyaviy nazorat tizimidagi o'rni va rivojlanish istiqbollari." Xalqaro iqtisodiy va huquqiy tadqiqotlar 12(5), 120-134.
15. Tashkent, A. (2021). Ichki audit va moliyaviy nazorat tizimlari: o'zaro ta'sir va integratsiya. Tashkent: Davlat moliya akademiyasi.
16. COSO. (2013). Internal Control - Integrated Framework: Executive Summary. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.
17. Institute of Internal Auditors (IIA). (2017). International Professional Practices Framework (IPPF). Altamonte Springs, FL: The Institute of Internal Auditors.
18. Anderson, U., & Lawson, M. (2019). "The Role of Internal Audit in Strengthening Financial Control Systems." International Journal of Auditing 23(1), 25-40.
19. Bou-Raad, G. (2000). "Internal Auditors and Corporate Governance." Managerial Auditing Journal 15(3), 148-154.
20. Spraakman, G. (2015). "Internal Audit and Its Role in Organizational Control Systems: A Global Perspective." Journal of International Accounting, Auditing and Taxation 24(1), 1-14.
21. Brown, J., & Taylor, S. (2021). "Enhancing Internal Audit's Role in Financial Control Systems in the Digital Age." International Journal of Accounting and Financial Reporting 11(2), 50-64.
22. DeZoort, F. T., & Salterio, S. E. (2001). "The Effects of Corporate Governance and Audit Committee Characteristics on the Internal Audit Function." International Journal of Auditing 5(2), 121-141.
23. Hay, D., & Davis, J. (2004). "The Role of Internal Audit in Corporate Governance and Risk Management." Accounting and Business Research 34(3), 211-229.
24. Kallunki, J. P., & Lantto, A. (2020). "The Contribution of Internal Audit to Financial Reporting Quality: A Systematic Review." Accounting and Finance 60(3), 2257-2287.
25. Schulz, P., & Stefani, U. (2018). "The Influence of Internal Audit on the Effectiveness of Financial Control Systems." Journal of International Financial Management and Accounting 29(2), 121-135.